

працэс могуць быць поўнасьцю асэнсаваны толькі пры сінхранічным разглядзе мовы” [1, с. 451].

Перманентны характар варыянтнасці аб’ектыўна вынікае з наступных перадумоў развіцця мовы:

- дынамізму мовы, яе зменлівасці (пад уплывам сістэмных і асістэмных з’яў),
- адкрытага характару лексічнай сістэмы,
- перадумоў супярэчнасці паміж магчымасцямі мовы і іх рэалізацыяй.

Такім чынам, “дыялектыка развіцця мовы заключаецца ў тым, што ў кожны канкрэтны гістарычны момант мова ўяўляе сабой адносна стабільную сістэму і ў той жа час выступае як суб’ект няспынай эвалюцыі” [3, с. 5].

Варыянтнасць як моўная з’ява дэманструе моўную збыткоўнасць, якая разам з тым неабходна мове. Варыянтнасць – следства моўнай эвалюцыі, яна становіцца глебай для далейшага развіцця мовы. Збыткоўнасць форм – натуральны стан мовы, паказчык яго жыццяздольнасці і дынамічнасці. Больш таго, не ўсякая варыянтнасць сродкаў моўнага выражэння “залішняя”. Яна становіцца “залішняй” толькі тады, калі варыянты не маюць ніякай адмысловай нагрузкі, ні інфармацыйнай, ні функцыянальнай.

Варыянтнасць трэба разглядаць як тыпалагічную рысу, якая ахоплівае ўсе мовы і адлюстроўвае натуральныя зрухі ў сістэме. Яна адлюстроўвае ўзаемаўплыў дзвюх вызначальных тэндэнцый моўнага развіцця – імкнення да стабільнасці, захавання наяўнага стану і яго эвалюцыі, змянення, ўдасканалення.

Фарміраванне і эвалюцыя нормаў сучасных літаратурных моў абумоўлены ўзаемадзеяннем стыхійных і свядомых працэсаў. Кадыфікацыя літаратурнай нормы ў граматыках, даведніках і слоўніках павінна абнаўляцца па меры змен, якія адбываюцца як у самой мове, так і пры ацэнцы яе сродкаў і іх ужыванні моўцамі.

Літаратура

1. Мартине, А. Структурные вариации в языке / А. Мартине / Новое в лингвистике. Вып. IV. – М.: Изд-во иност. лит-ры, 1965. – С. 450-464.
2. Соссюр, Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр / Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
3. Шкраба, І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове: структурна-граматычны і функцыянальна-дынамічны аспекты / І.Р. Шкраба. – Мінск: ТАА “Асар”, 2004. – 240 с.

А.Л. Садоўская, Г.П. Латушка

КАХАННЕЎ БЕЛАРУСАЎІ ЎКРАЇНЦАЎ: ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Каханне (і шырэй —*любоў*) з’яўляецца адным з фундаментальных канцэптаў практычна ва ўсіх нацыянальных культурах. У сучасных беларускай і ўкраінскай мовах для вербальнай рэпрэзентацыі названага канцэпту існуюць два блізкія, але не тоесныя па сваёй семантыцы словы: бел. *любоў* і *каханне*, укр. *любові* *кахання*.

У тлумачальным слоўніку беларускай мовы семантыка лексем *каханне* наступная: “вялікае сардэчнае пачуццё да пэўнай асобы другога полу” [23, с. 667].

Адпаведна, *кахаць* можна *дзяўчыну, жанчыну, жонку, маладзіцу, мужа, мужчыну, хлопца* і да т. п. Сінонімамі да названай лексемы ў слоўніку сінонімаў беларускай мовы падаюцца словы *закаханасць, любоў, любасць, мілаванне, любошчы* (разм., мн.) [11, с. 217]. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы далучае да прапанаванага сінанімічнага рада рэгіянальнае найменне *любоўства* [27, с. 94].

Той жа этымалагічны слоўнік сведчыць, што старабеларускае *кохати*, вядомае ў помніках ужо на пачатку XVI стагоддзя, лічыцца запазычаннем з польскага *kochać*, як і ва ўкраінскай мове [27, с. 315]. “Магчыма, — зафіксавана ў гэтым жа лексікаграфічным даведніку, — прамым паланізмам трэба лічыць і *каханне* (< польск. *kochanie*). Здаецца, прасл. *koхати было ў праславянскія часы дыялектным словам: яго не ведалі беларуская і ўкраінская мовы. Адносна рускага *кохати Трубачоў мяркуе, што яно шырока прадстаўлена ў гаворках і, магчыма, было спаконвечнай лексмай” [27, с. 315].

Раней лексемы *каханне* і *кахаць* былі полісемантычнымі, сучасны ж тлумачальны слоўнік падае іх як монасемантычныя. Іншыя ж значэнні старабеларускай лексемы *кохати* перадаюцца сёння словам *любіць*, якое з’яўляецца полісемантычным і акумуляе ў сабе як сучаснае, так і гістарычныя значэнні названага вышэй дзеяслова: *любіць* — “1. Адчуваць глыбокую адданасць, прыхільнасць да каго-небудзь, чаго-небудзь, быць адданым каму-, чаму-небудзь. *Любіць радзіму. Любіць сваіх дзяцей.* 2. Адчуваць сардэчную прыхільнасць да асобы другога полу, кахаць. 3. Мець цягу, цікавасць да чаго-небудзь. *Любіць музыку.* 4. Патрабаваць якіх-небудзь умоў як найбольш спрыяльных для існавання, росту чаго-небудзь. (*Лістоўніца*) *любіць чорную і камяністую глебу.* Маўр” [28, с. 67].

Такія ж літаральна значэнні лексем *кохати* і *любити* зафіксаваны і ў тлумачальным слоўніку ўкраінскай мовы: “Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі” [21, с. 524], але прытым украінскі дзеяслоў *кохати* можа ўжывацца ў значэнні *любити*, хоць і рэдка, напрыклад: *кохати своїх дітей; кохати українську мову* і да т. п.

Згодна з этымалагічным слоўнікам, “словы з коранем *l’ub-* першапачаткова азначалі ‘актыўнае каханне’, а з коранем *mil-* — ‘пасіўнае, жаданае каханне’. Іншыя словы (*lask-, koha-*) атрымалі значэнне ‘каханне’ на працягу развіцця славянскіх моў” [28, с. 94].

“Наіўнае” ўяўленне пра каханне як частка аналізуемага канцэпту і наіўнай карціны свету беларусаў і ўкраінцаў — гэта сукупнасці іх рэальных уяўленняў пра свет і чалавека — найлепшым чынам адлюстравана ў парэміялагічна-фразеалагічным фондзе мовы, што і стане аб’ектам нашай далейшай увагі.

Коханню (любаві) надаецца ў беларускіх і ўкраінскіх фраземах, прымаўках і прыказках вялікае значэнне. Так, дадзенае пачуццё з’яўляецца больш моцным, чым усе астатнія: бел. *Любоў і ісціна мацней за страх; Любоў і праўда мацнейшыя за страх*; укр. *Любов сильніше смерті.* Яму надаецца вялікая каштоўнасць і сіла: бел. *Любоў — вялікае багацце; Часта каханне робіць тое, што не можа зрабіць улада*; укр. *Любов — не пожежа, займеться — не згасиш.* Яно, у адрозненне ад усяго іншага, не падуладнае часу: бел. *Старога кахання і час не сцірае*; укр. *Старої любові й іржа не їсть.*

Аднак пры ўсім тым прымаўкі адзначаюць, што каханне часта суправаджаецца рэўнасцю, якая часам можа нават пераўзысці яго: бел. *Рэўнасць куды мацнейшая за каханне; Іржа раз'ядае жалеза, а рэўнасць — сэрца*; укр. *Бачать очи ревниві дальше, ніж орліні; Не дай бог коня лінівого, а чоловіка ревнивого!* Цікава, што яшчэ Біблія папярэджвала чалавецтва пра стрэлы рэўнасці і моц кахання: “...каханне, як смерць — моцнае; рэўнасць, як пекла — лютая; стрэлы яго — стрэлы вогненныя; яно — полымя непагаснае. Вялікія воды не могуць любоў патушыць, і рэкі яе не затопяць” [7, с. 867]. Метафара ‘каханне — агонь’ актуальная і да нашага часу: мы можам гаварыць пра *іскру кахання* або *каханне ўспыхнула, разгарэлася* і да т.п.

Як і ў беларусаў, так і ва ўкраінцаў лакалізацыяй кахання на фізічным плане выступае сэрца, на духоўным — душа. Носьбіты абедзвюх лінгвакультурных традыцый любяць сэрцам, душой: бел. *аддаць сэрца* — моцна пакахаць каго-небудзь; *усім сэрцам* — бязмежна, шчыра, сардэчна кахаць, любіць каго-небудзь; *адкрываць (раскрываць) сваё сэрца* перад кім-небудзь — прызнавацца ў каханні; *вырываць (вырваць) са свайго сэрца* — прымушаць сябе забыць каго-небудзь блізкага, каханага; *накараць сэрца* — абуджаць у каго-небудзь любоў да сябе; *з разбітым сэрцам* — адчуваючы непакой, пакутуючы, звычайна праз няўдалае каханне; *выкідаць (выкінуць) з сэрца (з душы)* — пераставаць кахаць; *не чуць душы* — вельмі моцна, бязмежна любіць, глыбока паважаць каго-небудзь; укр. *заворушылося серце, запалілося серце* — узнікла пачуццё кахання; *серце в’яне, серце привертается, серце сохне, тьохкае серце* — кахаць каго-небудзь; *серце б’ється* для кагосьці — прысвяціць сваё жыццё, жыць для кагосьці; *серце (душа) пристало* — закахацца; *до (по) душі (серця)* — падабацца; *душею і серцем* — кахаць самааддана; *як свою душу* — моцна, шчыра кахаць; *душею і тілом* кахаць — цалкам, да канца; *душа поривается* — вельмі цягне да кагосьці; *з розбитим серцем* — адчуваючы непакой, пакутуючы, звычайна праз няўдалае каханне. Тое ж назіраем і ў парэміях абедзвюх моў: бел. *Няхай мяне той чапае, хто каханне ў сэрцы мае*; укр. *Душа душу чує, а серце серцю вість подає; Нехай мене той займає, хто кохання в серці має!*; *Куди серце летить, туди й око глядить; Як полюбляться серця, — не треба пона й вінця!* інш. Да таго ж, беларуская народная мудрасць разводзіць, проціпастаўляе любоў плоцевую і духоўную: *Што целу любя, то душы груба*.

Беларусы і ўкраінцы верылі, што каханне наканавана чалавеку Богам, лёсам і самавольна закахацца або стаць каханым прымусова, супраць волі іншага чалавека, немагчыма: бел. *Суджанага канём не аб’едзеш; Суджанаму — дзеўка; Хто любіць — той прыйдзе, не любіць — абыйдзе; Сэрца на аброці не ўтрымаеш; Сэрцу не загадаеш, каго любіць; Сэрца не конь, не закілаеш; Кахання не выпрасіш; Кахання за грошы не купіш; Сілаю не быць мілаю; Насільна любы не будзеш; Сілаю не возьмеш; Чы ж за лоб вяці, калі не хочуць ісці?* (маецца на ўвазе ісці замуж); *Не памогуць і чары, як каму хто не да пары; Без пары няма кахання*. Аналагічныя парэміі сустракаюцца і ва ўкраінскай мове: *Суженого й конем не об’їдеш; Силою не буть милою; Не поможуть і чари, як хто кому не до пари; На любов і смак товариш не всяк; Серце ні на що не вважає* — сваю волю мае.

Аднак былі і іншыя перакананні, што пацвярджае наступны беларускі фразеалагізм: *навесіцца на шыю* – навязвацца, настойліва дамагацца прыхільнасці, сімпатыі, узаемнасці (пра жанчыну ў адносінах да мужчыны). Таму ўзаемнасці ў каханні дабіваліся рознымі шляхамі. Як сведчыць Адам Мальдзіс у сваім эсэ “Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі”, “дробная шляхта і сяляне выкарыстоўвалі зелле, магічныя сродкі і чары. Найбольш дзейнымі лічыліся любчык, галубіныя сэрцы, кроў з пальца” [15, с. 192]. Асветнікі дасціпна высмейвалі гэта шарлатанства. “Хочаш якую асобу прывязаць да сябе каханнем? – іранічна пытаў Я. Багамалец, ураджэнец Віцебшчыны, у 1775 годзе. – Тады насі пры сабе мяса маладога жарабяці... высушанае ў новым паліваным гаршку ў печы, з якой толькі што хлеб вынялі – калі да якой асобы прыкласці, любіць цябе будзе. Або насі пры сабе валасы з канца конскага хваста... Або, калі хлеб з печы вымуць, высушы ўласную кроў, выпушчаную вясной у пятніцу, разам з заечымі ядрамі і вантробай галубіцы разатры на парашок і дай выпіць каханай асобе” [BohomolecJan. Djabeł wswojejrastaci. Warszawa, 1775. Цыт. па: 15, с. 192]. У адукаваным асяроддзі больш спадзяваліся на паэзію, музыку, песні.

Беларусы і ўкраінцы таксама адзначаюць, што захаваць каханне ў тайне немагчыма (яно змяняе і ўнутраны, і знешні стан чалавека): бел. *Каханне і кашаль не схаваш* (запазыч. з лац. *Amortussis quae non celantur*); укр. *Не втайтсья кохання, як у мішку шило; Краснее личко – серцю непокій*.

І беларусы, і ўкраінцы шчыра верылі ў тое, што кожны чалавек мае сваю пару. Так, чытаем у А. К. Сержпутоўскага: “Кожын чалавек без пары не застанецца, кожны мае сваю пару, калі не на гэтым, то на том свеце” [20, с. 64] (параўн. укр.: *Кожна птуця знайде свого Гриця*).

З прычыны таго, што моцнае каханне цалкам запаўняе, “апаноўвае” чалавека, усе думкі і памкненні закаханага поўняцца толькі гэтым пачуццём (бел. *Ад кахання няма спакойнасці ні ў касцэле, ні на дзеле, ні на пасцелі; Не піў бы, не еў бы, ды на лобу глядзеў бы; Хоць жыццё ўтрачу, але мілага ўбачу*), паходжанне кахання звязваюць не толькі з Божай воляй, але і з умяшаннем у жыццё чалавека нячыстай сілы: бел. *Хіба чорт задумаў гэтыя залёты: ані ўночы сну, ані ўдзень работы; Утрэскаўся як чорт у сухую грушу*; укр. *Закохався, як чорт в суху вербу (грушу); Полюбиться сатана краще від ясного сокола; Ну й пара! – чорт сім пар лаптів стоптав, поки їх спарував*.

Аб’ектам кахання становяцца маладыя дзяўчаты і хлопцы, але менавіта дзявочая прыгажосць найперш знаходзіць сваё адлюстраванне ў беларускай і ўкраінскай народнай творчасці: бел. *маладзіца як брусніца; краса-дзяўчына; кроў з малаком; дзеўка як вішня; дачка як каралеўна* і інш.; укр. *гарна дівка, як маківка; Дівчина, як берізонька, сережкамі завішана; Дівчина – як у лузі калина; Хороша, хоч води з лиця напийся; З гарною одружиться – есть на кого подивиться!; Як гарна молодиця, то гарно й подивиться; Де красна молодиця, там ясна світлиця*. Разам з тым, у аналізуемых мовах маюць месца таксама і іранічныя парэміі адносна прыгажосці: бел. *Не кожна Надзёжа з твару прыгожа; Як мяне хлопцы любяць: як выйду на вуліцу – за кулакамі не відаць!*; укр. *Така ладна, що як на двір вийде, то всі пси брешуть; Як вигляне у вікно, то три дні собаки*

брешуть, а одна, як притривала, то й сказала!; Не кожна ж Ганна й гарна!; Хороший, як свиня в дощ; Гарний, як спить, та ще й носом до стіни лежить.

Нягледзячы на вялікую колькасць беларускіх і ўкраінскіх фразеалагічных выразаў, у якіх апяваецца дзявочая прыгажосць, пры выбары суджанай аддаецца ўсё ж перавага працавітасці, дабрыні, розумунявесты, а знешняе хараство можа нават ацэньвацца і адмоўна: бел. *краса да вянца* (гэта значыць, краса, прыгажосць патрэбныя толькі пры вячанні – так кажуць таму, хто прыхарошваецца); *З тварам да вянца, з розумам да канца; Хараство прыгледзіцца, а розум спатрэбіцца; За гожаю пойдзеш – ліха знойдзеш; З дзявочае красы вады не нап’ешся; З перцам ці не з перцам, абы з добрым сэрцам; Красату ў вянку не насіць; Не будзь красівы, а будзь шчаслівы; З ліца не спячэш блінца; Красатой гаршка не закрасіш; Шукай жонку не на ігрышчы, а на іржышчы; Вазьмі сабе жонку хоць татарку, абы вяла гаспадарку;* укр. *Біда – як жінка бліда, але ж ліха година, коли жінка – як калина!; За гарного пйдеш – ліха наживеш; На красивого чоловіка дивитись гарно, а з умним жити легко; На красиву жінку гарно дивиться, а з розумною гарно жити; З краси не пити роси; З красивого лица води не пити; Не шукай красоти, а шукай доброти; Поганий на вроду, та гарний на вдачу.*

Вялікая колькасць прыказак сведчыць і пра тое, што галоўнае ў выбары суджаных не матэрыяльны дабрабыт (*не грошы*), і шчаслівым выключна ад багацця не станеш: бел. *За багаццем пагонішся – дабра не будзе; Багацце нявесты на шчасце не пераробіш;* укр. *Не з багатством жити, а з людиною; Панське кохання – гірке горювання; Полюби нас так, а з грішми – то в’язне й дяк; Бери жінку в одній льолі, аби була до любові; Як любя дружина, то любя й в ряднині; Хоч нема що з’їсти, аби було з ким сісти.*

Аднак каханне – пачуццё амбівалентнае, яно можа суправаджацца і сапраўднымі, не ілюзорнымі пакутамі, перажываннямі, эмацыянальным напружаннем па розных прычынах, напрыклад, калі каханне не ўзаемнае, а кахае хтосьці адзін, калі каханья разыходзіліся і г.д.: бел. *Здагадайся, хлапчына, чаго плача дзяўчына; Хто любіцца, той і губіцца; Хто каго любіў – той таго і ўбіў; Няхай мяцеліца круціць, а хто любіць, ту той мучыць; Любіў рак жабу, аж вочы выеў; Ліхога любіць – сябе губіць; Цяжкае ўздыханне – далёка каханне;* укр. *Вона за ним сохне, а він і не охне; Кого кохає, за тим і зітхає.* Таму, каб не злоўжываць даверам і пачуццямі іншых, нашы продкі раілі: бел. *Калі любіш, дык любі, а не любіш, адступі!;* укр. *Коли любиш – люби дуже, а не любиш – не жартуй же!*

Неабходным атрыбутам кахання з’яўляюцца разнастайныя ласкі, спатканні, пацалункі, праяўленне пяшчоты адзін да аднаго, што перадаецца ў беларускіх выразах праз адметныя лексемы *прытулянне, галубіць* і інш.: бел. *Няма кахання без прытуляння; Дзе каханне, там і прытулянне; Чаму ж цябе не любіць, калі ўмееш галубіць; Хто палюбіць, той і прыгалубіць; Верна любіць – прыгалубіць, а не любіць – хай праводзіць; Нават гуска гусака мілуе і інш.* Аналагічную сітуацыю бачым і ва ўкраінскай мове: *Хто любить, той того й голубить; Нехай мене той голубить, хто вірно мене любить!; Люблю свою любку, як голуб голубку!; Живуть між собою, як голубів пара.*

Пару маладых і закаханых часцей за ўсё параўноўвалі з галубамі (бел. *малодка і малады сядзяць як галубы; брукуюць як галубкі; кахаюцца як галубкі; любяцца (мілуюцца) як галубы (галубкі)*), а вось для характарыстыкі мужа і жонкі існуе шмат як станоўчых, так і негатыўных варыянтаў: бел. *Муж ды жана — адна сатана; Гаспадар і жонка — адна кішонка; Гаспадар і жонка — найлепшая сполка; Гаспадар і баба — адна рада; Парачка — баран да ярачка*; укр. *Чоловік та жінка—пара волів: куди один, туди й другий; Чоловік та жінка — то одна скотинка; Без жінки — що без кішки, а без чоловіка — що без собаки; Жінка та муж — гадюка та вуж; Чоловік з жінкою, що борошно з водою; Чоловік та жінка — одно діло, одно тіло, один дух; Чоловік і жінка — одно болото.*

Як у беларусаў, так і ва ўкраінцаў існуе цэлы комплекс парэміялагічных адзінак, якія даюць парады, як правільна выбраць жонку (мужа) і распавядаюць, якія мусяць быць між імі адносіны, напрыклад: бел. *Выбірай жонку на цэлы век; Жонку выбірай і вачыма* (гэта значыць, і па прыгажосці, і па славе, якая пра яе ідзе сярод людзей); укр. *Не женись на теці, не йди заміж за свекра; Муж та жона більше, чим брат і сестра; Чоловік жінці — краще рідної матери, жінка чоловікові — краще рідного батька; Сватай ту, яку сам хочеш, а не ту, яка за тебе йде.*

Пэўная колькасць беларускіх і ўкраінскіх парэмія раіць таксама, дзе шукаць жонку (мужа) — далёка ці блізка: бел. *Бяры здалёка жонку, а кароўку купляй зблізку* (укр. *Бери здалека жінку, купуй зблизька корівку*); бел. *Хоць сава, абы з другога сяла*. Або: *Не рвіся, дачушка, далёка замуж выйсці; Хоць за плута, абы тута; Хоць за варонку, да на сваю старонку*; укр. *Хоч за курочку, аби на свою вуличку; Хоч за лиску, аби близько; Хоч за батіжок, аби на свій бережок.*

Згодна з фразеалагічным матэрыялам, беларускі мужчына выконваў жончыны капрызы (*Калі мужык любіць, то, што хоча жонка, тое ён і купіць*) і давяраў жонцы вырашэнне пэўных пытанняў і спраў (*Няхай будзе з грэчкі мак, калі баба хоча так*). Але ёсць і іншыя выпадкі: *Слухай жонку, але рабі наадварот — добра будзе*. Пра тое ж сведчыць і ўкраінскі матэрыял: *Сорока ряба, а як побіліе вся, тоді баб' ячий верх буде; Піддаватись бабам-дурам — бути сміхом курам*. У сваю чаргу жанчыне для свайго каханага не шкада было самага дарагога: бел. *Для мілага друга і завушнічка з вуха*; укр. *Для милого дружка і сережка з вушка*. Цікава тое, што, як у беларускай, так і ў іншых славянскіх мовах, гэтым самым дарагім для дзяўчат выступае *завушніца* (параўн. укр. *Дівчина, як берізонька, сережками завішана*). Можна гіпатэтычна меркаваць, што дадзены факт звязаны яшчэ з паганскай культурай, калі завушніца была не проста ўпрыгожаннем, а выконвала функцыі абярэгу. Магчыма, пэўнае значэнне мела тут і сімволіка парнасці. Аднак ва ўкраінскай парэміялогіі зафіксавана прымаўка з той жа семантыкай і структурна-граматычнай будовай, але з іншым кампанентным складам (кампанент *завушніца* ўжо не фігуруе): *Для милого друга й вола з плуга*.

Гнеў і сваркі паміж закаханымі ўспрымаліся не сур'ёзна, з жартам, хутка забываліся: бел. *Хто каго любіць, той таго чубіць; Хто любіцца, той і чубіцца; Хто каго кахае, той таго чапае; У каханні гнеў заўсёды падманлівы*. Пра мужа з жонкай, якія пасварыліся, звычайна казалі: *Люмбелавы грошы згубілі* (на вяселлі хлопчык-Люмбел клаў у боты нявесты манеткі — сімвал кахання). Ва ўкраінскай

мове шырока распаўсюджаны матыў, калі дзеўка – ганарыстая, не прызнаецца ў каханні любаму хлопцу, а здэкуецца з яго: *Гонить дівка парубка, а сама від нього не йде; Дівчина, як тіль: ти за нею – вона від тебе, ти від неі – вона за тобою; Казала дівка: «Семене, не притуляйся до мене!» А сама тількі того й хоче!; Люби мене в будень, а в неділю, як приберуся, то й на тебе не подивлюся.*

Шырока вядомая руская прымаўка *с мільм рай и в шалашетаксама* мае свае інтэрпрэтацыі яку беларускай, так і ва ўкраінскай мовах: *бел. З мільм па душы – рай і ў шалашы; Хоць у будане з лапак жыць, абы з каханым быць; Хоць вох, ды ўдвох; Хоць без хлеба пасяжу, але на мілага пагляжу; укр. Сухар з водою, аби, серце, з тобою; Хоч у курені, аби до серця мені; Хоч борщ без сала, аби душа пристала; Хоч і два голиша, аби любов хороша.*

Парэміялогія – вынік калектыўнай народнай творчасці і адлюстроўвала ў большасці светапогляд сялянскага асяроддзя. У параўнанні з сялянамі ў магнацкім і шляхецкім асяроддзі да шлюбу ставіліся больш камерцыйна, меркантильна. Пачуцці падпарадкоўваліся маёмасным, прэстыжным меркаванням. У нявесце цаніліся не прыгажосць, не адукаванасць, не індывідуальнасць, а багацце, знатнасць. Шлюб нагадваў фінансавую здзелку [15, с. 194 – 195]. Вельмі часта шляхта сватала сваіх дзяцей без іх ведама, а нявеста не бачыла свайго жаніха да самага шлюбу. “Нават у тым выпадку, калі хлопцу і дзяўчыне было дадзена нейкае права выбару, паводзілі яны сябе несур’ёзна, тэатральна. Выбар дыктаваўся не пачуццямі, а выпадковасцю, збегам акалічнасцей” [гл. больш падрабязна: 15, с. 195].

Асуджалася ў народзе здрада аднаго з закаханых, найперш, безумоўна, у шлюбе: *Чужую галубіць – сваю сям’ю пагубіць; Хай таму вока вылезе, хто сваю жонку мае, а чужую пасе; Сам сябе загубіш, як чужую кабеціну прыгалубіш; Не паглядай на чужых жонак: ці скасееш, ці здурнееш.* Падтрымліваюць такія погляды і ўкраінцы. Зафіксавана вялікая колькасць украінскіх парэміялагічных адзінак, у якіх забараняецца глядзець не толькі на чужую жонку, але і на чужую дзяўчыну: *Той сам себе губить, що чужую жону любить; Драний кожух – не одежда, чужий чоловік – не надежа; Лучче женись, а на чужу жінку не дивись; Дівчина, як квіточка, – з нею рай, а чужої молодіці не займай!; Не ходи по полю, не топчи куколю, не лупай очима, – не твоя дівчина!; Не микуляй очима, як не твоя дівчина.* У сувязі са сказаным згадаем іранічную прымаўку *Засватана дівка усім гарна.* Аднак зноў жа выказанае ў парэміях тычылася найперш простага люду. “Многія шляхецкія сем’і на Беларусі вонкава захоўвалі бачымасць кахання, а на самай справе «жылі ў сепарацыі». Муж шукаў уцехі на фальварку, сярод прыгонных маладзіц, жонка – сярод рэзідэнтаў і слуг. Асабліва нізка палі норавы ў другой палове XVIII стагоддзя, калі на хвалі Асветніцтва пашыраліся «эпікурызм і фемінізм». ... У часы Асветніцтва стала добрым тонам мець каханка або каханку. Сціпласць высмейвалася. Пазашлюбныя сувязі не скрывалі – наадварот, падкрэслена іх афішыравалі. ... Прыгонная вёска да такой разбэшчанасці не даходзіла – яна працавала” [15, с. 198 – 199].

Усім добра вядомая беларуская прымаўка *Любоў зла – палюбіш і казла*, якая мае літаральныя адпаведнікі і ў шэрагу іншых славянскіх моў. Аднак разам з тым цікава, што ў беларускіх клішыраваных адзінках роля таго ж казла ў станаўленні

жаночага шчасця асэнсоўваецца яшчэ і па-іншаму: гэты вобраз задзейнічаны і ў тых выразах, якія гавораць пра неабходнасць у любым выпадку выйсці замуж, каб не засядзецца ў дзеўках (параўн. укр.: *Одказлива дівка до сивих волос додівує*): *Хоць за казла, абы замуж пайшла; Хоць да казла, абы з дому спаўзла; Хоць за казла, абы дапаўзла*. Дадаць можна хіба толькі тое, што, акрамя казла, незамужняя дзяўчына можа сысці з бацькоўскага дома і да быка або да вала, да старца, да пня (*пенюшка, пенька*), да лапця: бел. *Хоць за быка, калі няма маладзіка; Хоць за вала, абы замужам была; Хоць за старца, абы ў дзеўках не застацца; Хоць за пенюшка, калі няма жанішка; Выйсці хоць за лапаць, абы не плакаць*; укр. *Хоч за вола, аби дома не була; Хоч за старця, аби не остатся; Коли нема гарного козака, то підем і за пенька*. Не рэкамендавалася ж выходзіць замуж за п'яніцу, удаўца і лайдака: бел. *Хто п'яніцу палюбіць — жыццё сваё загубіць*; укр. *Буду сива, як вівця, а не піду за вдівця; Сиди до сивої коси, а за ледащо заміж не йди!*

Што цікава, у беларускіх парэміяхвобраз казла пазбаўлены так званай гендарнай маркіраванасці, таму што ў беларускіх устойлівых формах вобраз і маладой дзяўчыны таксама суадносіцца з вобразам казы, прычым, як правіла, з рэзкай негатыўнай канатацыяй, напрыклад: *як з казы нявеста* (пра штосьці бескарыснае); *Козы ня скот, бабы ня людзі*. Ва ўкраінскай мове гэткай негатыўнай канатацыі намі не было зафіксавана: *Де кози в дворі, туди козли сами йдуть* або *Жінка не коза — травой не нагодуєш*.

Цікавым падаецца комплекс фразеалагічных выказаў, звязаных з асэнсаваннем узроставых характарыстык маладых. У процілегласць пушкінскаму афарызму “*любви все возрасты покорны*” беларуская народная афарыстыка дакладна абазначае патрабаванні да ўзросту закаханых. Каханне мусіць узнікаць толькі ў маладым узросце: бел. *Еш з голаду, а любі змоладу; Дакуль дзеўкамаладая, датуль яе і хлопцы любяць; Маладога людзі жэняць, а старога чорт не ажэняць; Як дваццаць тры, дык замуж пры, а як дваццаць пяць, дык дома сядзь; Ні ранняя сяўбы, ні маладой жаніцьбы не кайся*; укр. *Рано вставши, рано оженившись рано посіявши — не будеш каяться*. Але ёсць і супрацьлеглае меркаванне: бел. *Ажаніцца, як і паміраць, не спяшайся*; укр. *Жениться — не чхати, можна й подождати*.

Падкрэсліваецца і тое, што хлопец часцей за ўсё старэйшы за сваю абранніцу: бел. *Малання мала, ды Фядоту міла; Хлопец ужо за плугам ходзіць, а яго нявесту яшчэ толькі ў калысцы гушкаюць*; укр. *Козак на коня сідае, а наречена ще кашу сьорбае*. Аднак каханне са старым не адпавядала нормам народнай маралі, а таму ацэньвалася негатыўна, прадвяшчала пакуты: бел. *Старога кахаць — гараваць; Са старым жыць — воўкам выць; Зімовае мураванне, старога каханне, п'янага набажэнства — усё гэта блазенства; Ад свету адстану, але старога кахаць не стану; На свежую кветку і пчолка ляціць, а на старую і чорт не глядзіць*; укр. *На свіжий цвіток і бджола сіда, а зів'ялий — обмина; Що стара дівка, що драний кожух: один у них дух; Хоч хліба ні куса, аби чоловік без уса; У кого чорний вусок, тому риби шматок, в кого сива борода, тому й юшки шкода; Старий чоловік, що драний чобіт (що гнила колода); Перестояла трава — ні сіно, ні солома, стара дівка — ні жінка, ні вдова; Не йди заміж за старога, бо бабою будеш; Якби літа*

вернуліся, то б ще хлопці горнуліся! Беларускі фразеалагізм *мышыны жарэбчык* таксама заключае адмоўную характарыстыку мужчыны пажылога ўзросту, які заляцаецца да маладой жанчыны.

Асуджаецца беларусамі і ўкраінцамі і занадта малы ўзрост закаханых дзяўчат і хлопцаў: бел. *Паненкі, паненкі — пад носам казелькі; рубца не зарубяць, а кавалера любяць*; укр. *Ще молоко на губах не обсохло, а він жениться задумав!*

Аднак зноў жа, калі ў беларускай вёсцы розніца паміж маладымі была невялікая, бо хлопцы жаніліся рана, то ў шляхецкім і магнацкім дварах давалі панічам “вышумецца”, а потым саракагадовыя кавалеры шукалі шаснаццацігадовых нарочных [15, с. 197]. Згодна з данымі беларускіх мемуарыстаў, бывалі таксама выпадкі, калі жаніліся літаральна дзеці. “Саламона Маймона сасваталі ў... адзінаццаць гадоў. Мемуарыст скардзіўся, што цешча яго часта біла, што ўсё маладое жыццё яго «стала шэрагам розных няшчасцяў, бесперапына не хапала сродкаў для нармальнага развіцця, увесь час бязмэтна губляліся сілы». ... Свой пратэст супраць жончынага і цешчынага «прымусу» Маймон мог выказаць толькі тым, што пераапранаўся прывідам, залазіў пад ложка цешчы і «прамаўляў да яе сумлення»” [15, с. 197].

Знаходзім песімістычнае абвяржэнне ў беларускай парэміялогіі і вядомай тэорыі вечнага, бясконцага кахання на ўсё жыццё: *Кахаюць да старасці толькі ў казцы*. А вось украінцы з гэтым выслоўем не пагаджаюцца: *Любов, як перстень, не мае кінця*.

Вынікам кахання і мэтай закаханых у беларусаў і ўкраінцаў з’яўляецца жаніцьба, стварэнне сям’і: бел. *Калі мужам не быць — за што Кацярыну любіць*; укр. *Коли любиш — так женись, а не любиш — відступись!* Адказнасць, якая ўзнікае паміж жонкай і мужам пасля жаніцьбы, адлюстравана ў наступных парэміях: бел. *Жонка — не рукаво, не адпораи; Жонка — не лапаць, з нагі не скінеш; Жонка — не бот, не скінеш*; укр. *Жінка не цимбали — погравиши на стіну не повісиши; Жінка — не постіл, з ноги не скинеш; Жінка не черевик — з ноги не скинеш, бо Куди голка — туди й нитка, куди чоловік — туди й жінка*. Вось толькі пасля жаніцьбы далейшае захаванне пачуцця кахання становіцца справай складанай: бел. *Пакуль не ажэніцца — любіцца, а ажэніцца — круціцца; Страчаліся — цалаваліся, а як у адну хату сышліся — за чубы ўзяліся; Бабы каюцца, а дзеўкі замуж збіраюцца*; укр. *Доки не поберуться — любляться, а поберуться — чубляться; Як жениться — то мостом стелиться, а як ожениться — то кісткою в грудях стає; Як одружився, так і зажурился; Яку йому кару дати? — Оженить його, то буде знати!* і інш. А замужніх і жанатых беларуская фразеалогія падчас атаясамлівае з людзьмі недалёкімі: бел. *Няма дурных — усе пажаніліся, або Жаніся, каб дурні не зваліся*.

Час жаніцьбы суадносіўся са святам Пакроваў, бо якраз тады заканчвалася гаспадарчая праца па зборы ўраджаю, і маладыя маглі браць шлюб. Менавіта на Пакровы дзяўчыне пакрывалі галаву, таму гэты час зафіксаваны ў беларускіх і ўкраінскіх парэміях як вельмі чаканы для кожнай маладой асобы: бел. *Прыходзіць Пакрова — раве дзеўка бы карова; Свята Пакрова, пакрый зямельку лісточкам, а галоўку вяночкам*; укр. *Свята Покрівонько, покрий мою голівоньку; Покровонько! Покрий мені головоньку чим-небудзь — хоч онучею, бо мені дівкою надокучило; Не*

покрыла Покрова, не покрис і Різдро. Дзяўчаты, якія марылі выйсці замуж, ставілі ў царкве свечку перад іконай Пакрова і прасілі: “Святы Пакроў! Пакрыў ты зямлю, і ваду — пакрый і мяне, маладу! Пакроў-багародзіца! Пакрый мяне, дзяўчыначку, пакроваю сваёй святою ісці на чужую староначку!” [13, с. 150]. А мужчыны ў гэты дзень па характары надвор’я вызначалі характар сваіх будучых жонак.

Вядома, што ў даўнейшыя часы дзяўчыну часта выдавалі замуж за нялюбага і яна вымушана была прыняць пакуты лёсу, бо бацькі казалі наступнае: укр. *Не пйдеш по добрый волі, то пйдеш по неволі*. Адсюль і вялікая колькасць наступных парэмій: бел. *Як да каханага ісці, то сцержкі-дарожкі, а як да нялюбага, то слёзкі; Не ўсе тыя жэняцца, што любяць і кахаюць; Зажурылася Матрона, што не выйшла за Мірона; З нялюбым жыць — век пакутаваць*. У выпадку шлюбу з нялюбым народная мудрасць раіла: бел. *Сцёрпіцца — злюбіцца*, аднак дзяўчына магла не скарыцца з пакутамі лёсу і нават выбраць ўласную згубу: бел. *Лепей чэмер піці, як з нялюбым жытку жыці; Лепей у пяску гніць, чым з нялюбым жыць; Лепей з вадою злучыцца, чым з нямілым абручыцца*; укр. *Краще в ставку потопати, як з нелюбим шлюб узяти!; Краще полин їсти, ніж з нелюбим за стіл сісти!* Падобныя сітуацыі, хоць і радзей, маглі датычыць і юнакоў: бел. *Кахаў Ганулю, да ўзяў дулю*; укр. *Ішов, ішов дорогою — та і в яму впав, любив, любив хорошую — та й плюгаву взяв*. Але хлопцы звычайна суцяшалі сябе такім чынам: бел. *Не журыся, не тужыся, яшчэ дзеўкі не зваліся; Гэтага цвету на ўсяму свету*; укр. *Не буде Галя — буде другая*.

Зразумела, прыведзенымі ў дадзенай працы звесткамі ўяўленні пра каханне ў святдомасці беларусаў, украінцаў і іх моўных карцінах свету не вычэрпваюцца. Аднак нават прааналізаваныя намі матэрыялы розных лексікаграфічных, фальклорных і гісторыка-культурных даведнікаў дазваляе стварыць пэўны абагульнены вобраз *кахання* ў беларусаў і ўкраінцаў. Прычым варта адзначыць, што пры параўнанні ўяўленняў беларусаў і ўкраінцаў пра каханне выяўляецца іх значнае падабенства, што тлумачыцца, безумоўна, геаграфічным суседствам нашых краін, генетычнай роднасцю і агульнасцю гісторыі нашых народаў, а таксама ўніверсальнасцю абранага намі для аналізу канцэпту.

Спіс літаратуры

1. Proverbiaetdicta. Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / пад рэд. Н. А. Ганчаровай. — Мн.: Універсітэцкае, 1993.
2. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі: Тлумач. слоўнік бел. прыказак і прымавак з архіваў, кафедр. збораў, рэд. выд. XIX і XX стст. / А. Аксамітаў. — Мн.: Беларуская навука, 2000.
3. Беларускі фальклор. Энцыклапедыя. Т. 1. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. — Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 2005.
4. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Склад. Я. Рапановіч. — Мн.: Вышэйшая школа, 1974.
5. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склаў Ф. Янкоўскі. — Мн.: Навука і тэхніка, 1992.
6. Беларусы. Т. 5. Сям’я / В. К. Бандарчык, Г. М. Курыловіч, Т. І. Кухаронак і інш.; рэдкал. В. К. Бандарчык і інш. / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. — Мн.: Бел. навука, 2000.
7. Біблія / Пераклад В. Сёмухі. — World Wide Printing Duncanville, USA, 2002.

8. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 16. / Склад. А. М. Булыка і інш.; рэд. А. М. Булыка. – Мн.: Беларуская навука, 1997.
9. Збірка украінських приказок та прислів'їв / Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. – К.: Техніка, 2002.
10. Касько У. К. Палескі дзівасіл: Бел. нар. прыказкі, прымаўкі, выслоўі; са скарбонкі А. К. Сержпутоўскага / У. К. Касько – Мн.: Вышэйшая школа, 2005.
11. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мн.: Беларуская навука, 2005.
12. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : У 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мн.: БелЭн., 1993. Т. 1 – 2.
13. Ліцвінка, В. Д. Святы і абрады беларусаў. – 3-яе выд. / В. Д. Ліцвінка – Мн.: Беларусь, 2001.
14. Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць: Беларус. нар. прыказкі прымаўкі / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мн.: Універсітэцкае, 1985.
15. Мальдзіс, А. В. Як жылі нашы продкі ў XVIIIстагоддзі : эсэ; Восень пасярод вясны : аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў / Адам Мальдзіс. – Мн.: Маст. літ., 2009.
16. Мудрыць народна. – К.: Держлітвидав УРСР, 1961.
17. Народ скаже – як зав'яже / редкол.: Бичко В. В. та інш. – К.: Веселка, 1973.
18. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мн.: БелСЭ, 1983.
19. Прыказкі прымаўкі : У 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мн.: Навука і тэхніка, 1976.
20. Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. – Мн.: Універсітэцкае, 1998.
21. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
22. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк і інш. – К.: Наукова думка, 2003.
23. Глуначальны слоўнік бел. мовы: У 5 т. – Т. 2. – Мн.: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978 – 1979.
24. Толстая, С. М. Полесский народный календарь. – М.: Индрик, 2005.
25. Українські народні прислів'я та приказки. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961.
26. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток. – К.: Наук. думка, 2001.
27. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 4. К – Каята / Уклад. В. Дз. Лабко, І. І. Лучыц-Федарэц, В. У. Мартынаў і інш.; рэд. В. У. Мартынаў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1990.
28. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 6. Л – М / Уклад. І. І. Лучыц-Федарэц, В. У. Мартынаў і інш.; рэд. В. У. Мартынаў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1990.

А.Л. Садоўская

ДАРОГА Ў БЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ

Божыя дарогі неспазнанья...

У “Глуначальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” прадстаўлены наступныя значэнні лексемы *дарога*: “1. Паласа зямлі, прызначаная для язды і хадзьбы, якая злучае асобныя пункты мясцовасці. 2. Адлегласць, якую трэба праехаць або прайсці. 3. Падарожжа; знаходжанне ў дарозе. 4. перан. Напрамак дзейнасці” [7, с. 170]. Аднак комплекс фразеалагізмаў беларускай мовы з названым кампанентам раскрывае нізку нацыянальна-культурных канатацый *дарогі*, якія не зафіксаваны ў лінгвістычных слоўніках, але арганічна ўваходзяць ў канцэптальнае нападзенне дадзенай лексемы.

Само жыццё ўяўлялася беларусам дарога й. Нараджаецца чалавек і пачынае свой *жыццёвы шлях*, які цягнецца аж да скону. *Прыходам на свет і адыходам ў*